

Formacja ludzka fundamentem integralnej formacji przyszłych kapłanów

Benedykt XVI w *Liście na rozpoczęcie Roku Kapłańskiego z okazji 150. Rocznicy «dies natalis» Świętego Proboszcz z Ars* pisze, iż współczesny świat potrzebuje kapłanów wielkodusznych, światłych, cierpliwych oraz pełnych miłości do Boga i dusz. Pod tym względem przykład i nauczanie św. Jana Marii Vianneya mogą być dla wszystkich znaczącym punktem odniesienia¹.

Święty Proboszcz z Ars był niezwykle pokorny. Jednocześnie jako kapłan miał świadomość, iż jest dla swoich wiernych ogromnym darem: „Dobry Pasterz, pasterz według Bożego serca jest największym skarbem, jaki dobry Bóg może dać parafii, i jednym z najcenniejszych darów Bożego miłosierdzia”². Mówił o kapłaństwie z wielkim zachwytem, szacunkiem oraz tak, jakby nie mógł ogarnąć umysłem jego wielkości: „Oh, jakże kapłan jest wielki! [...]. Gdyby pojął siebie, umarłby [...]. Bóg jest mu posłuszny: wypowiada dwa słowa, a na jego głos Nasz Pan zstępuje z nieba i uobecnia się w małej hostii [...]”³. Św. Jan Maria Vianney wyjaśniając wiernym znaczenie sakramentów, mówił: „Gdyby zniesiono sakrament kapłaństwa, nie mielibyśmy Pana. Któż złożył

Ks. RYSZARD SELEJDAK – dr hab. teologii, ur. 17.01.1958 r. w Krompolowie, prezbiter archidiecezji częstochowskiej, patrysta i teolog dogmatyk. Doktorat z teologii patrystycznej – 1991 r. (Papieski Instytut Patrystyczny „Augustinianum” w Rzymie), habilitacja z teologii dogmatycznej – 2011 r. (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie). Od 15 maja 1991 r. – pracownik watykańskiej Kongregacji Edukacji Katolickiej. Od 1 marca 2002 r. – Dyrektor Departamentu Seminariów tej Kongregacji. Od 22 kwietnia 2013 r. – Dyrektor Departamentu Seminariów watykańskiej Kongregacji ds. Duchowieństwa.

¹ BENEDYKT XVI, *List na rozpoczęcie Roku Kapłańskiego z okazji 150. rocznicy «dies natalis» Świętego Proboszcza a Ars*, 16.06.2009, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 7-8 (2009), 4.

² Tamże.

³ Tamże.

Go tam, w tabernakulum? Kapłan. Kto przyjął waszą duszę, gdy po raz pierwszy wkroczyła w życie? Kapłan. Kto ją karmi, by miała siłę odbywać swą pielgrzymkę? Kapłan. Któż ją przygotowuje do stawienia się przed Bogiem, obmywając ją po raz ostatni we Krwi Jezusa Chrystusa? Kapłan, zawsze kapłan. A jeśli ta dusza umiera [ze względu na grzech], kto ją wskrzesi, kto przywróci jej ukojenie i pokój? Znowu kapłan [...]. Po Bogu kapłan jest wszystkim! [...] On sam pojmie się w pełni dopiero w niebie”⁴. Ponadto Święty Proboszcz z Ars ukazywał bezgraniczne poczucie odpowiedzialności za kapłaństwo: „Gdybyśmy dobrze zrozumieli, kim jest kapłan na ziemi, umarlibyśmy, nie z przerażenia, lecz z miłości [...]. Bez kapłana śmierć i męka Naszego Pana nie zdałaby się na nic. To kapłan prowadzi dalej dzieło odkupienia na ziemi [...]. Co poczęlibyśmy z domem pełnym złota, gdyby nikt nam nie otworzył jego drzwi? Kapłan ma klucze do skarbów niebieskich: to on otwiera bramę; on jest ekonomem dobrego Boga; zarządcą Jego dóbr [...]. Zostawcie parafię na dwadzieścia lat bez kapłana, a będą czcić w niej zwierzęta [...]. Kapłan nie jest kapłanem dla siebie, jest nim dla was”⁵.

Św. Jan Maria Vianney realizował swoje kapłaństwo i dążył do osobistej świętości w bardzo trudnych czasach dla Kościoła. To go jednak nie zrażało, albowiem w pełni zaufał Bogu i prezentował duchowość karmiącą się radami ewangelicznymi.

Benedykt XVI we wspomnianym *Liście* przypomina, iż: „Proboszcz z Ars potrafił żyć «radami ewangelicznymi» w sposób odpowiedni do jego stanu kapłańskiego. Jego ubóstwo było [...] takie, jakiego wymaga się od księdza: [...] wiedział, że wszystko ofiarowano jego kościołowi, ubogim, sierotom [...] i najuboższym rodzinom. Dlatego «był bogaty, by dawać innym, a bardzo ubogi dla siebie». Wyjaśniał: «Mój sekret jest prosty: wszystko oddawać i niczego nie zatrzymywać dla siebie». Kiedy miał puste ręce, zwracającym się do niego ubogim mówił zadowolony: «Dziś jestem biedny tak jak wy, jestem jednym z was». Mógł w ten sposób stwierdzić u kresu życia z całkowitym spokojem: «Nie mam już nic [...]. Dobry Bóg może mnie teraz wezwać, kiedy zechce!». Również jego czystość była taka, jakiej wymaga się od księdza w jego posłudze. Można powiedzieć, że była to czystość cechująca tego, kto na co dzień ma dotykać Eucharystii i na co dzień patrzy na nią z sercem pełnym uniesienia, i z takim samym uniesieniem daje ją wiernym. [...]

⁴ Tamże.

⁵ Tamże.

Również posłuszeństwo św. Jana Marii Vianneya w pełni wyrażało się w cierpieniu, jakie towarzyszyło wypełnianiu codziennych obowiązków związanych z jego posługą. [...] Sobie i wiernym wyjaśniał: «Nie ma dwóch dobrych sposobów służenia Bogu. Jest tylko jeden jedyny: służyć Jemu tak, jak On chce, by Mu służono». Wydawało mu się, że złota reguła posłusznego życia jest taka: «Czynić jedynie to, co może być ofiarowane dobremu Bogu»⁶.

Wykonywanie posługi duszpasterskiej przez kapłanów na progu trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa również nie jest łatwe.

1. Posługa kapłańska wobec wyzwań dzisiejszego świata

Benedykt XVI w homilii wygłoszonej podczas Mszy Świętej na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan wymienia liczne i różnorodne wyzwania naszych czasów. Zalicza do nich: sekularyzację, obojętność religijną, hedonizm, delikatne zagadnienia etyczne dotyczące początku i końca życia, problemy stawiane przez postęp nauki, dialog z innymi religiami, ochronę świata stworzonego, propagowanie wspólnego dobra i pokoju, ochronę osoby ludzkiej jako głównego punktu odniesienia, zaangażowanie w walkę z dramatami dnia dzisiejszego takimi jak: głód, ubóstwo, analfabetyzm czy niesprawiedliwy podział dóbr⁷.

Według Benedykta XVI świat hedonizmu i relatywizmu moralnego stara się usunąć Boga poza horyzont życia i nie pozwala na przyjęcie jasnego systemu wartości, który pomagałby odróżniać dobro od zła⁸. Również popularyzowana obecnie zbytnia pewność siebie, pokładanie ufności we własnych możliwościach, zamyka na Boga⁹. Papież zauważa, że zatruwanie ducha nie bierze się znikąd, ale jest dokonywane świadomie, np. przez banalizowanie ludzkiej seksualności i promowa-

⁶ Tamże, 6.

⁷ BENEDYKT XVI, *Homilia podczas Mszy Świętej na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan*, 20.01.2010, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 3-4 (2010), 20. Por. I. SMENTEK, *Wymagania wobec kapłanów w niełatwym kontekście wspólnoty na podstawie wypowiedzi Benedykta XVI związanych z Rokiem Kapłańskim*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 1 (2010), 143-156.

⁸ BENEDYKT XVI, *Przemówienie do uczestników Kursu dla spowiedników zorganizowanego przez Penitencjarię Apostolską*, 11.03.2010, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 5 (2010), 34.

⁹ TENŻE, *Homilia podczas Mszy Świętej w Uroczystość Objawienia Pańskiego*, 6.01.2010, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 2 (2010), 19.

nie przemocy, tak aby człowiek coraz bardziej przyzwyczajał się do zła i zatracił poczucie grzechu¹⁰.

W konsekwencji następuje eliminowanie *sacrum* z życia osobistego i społecznego¹¹. Coraz więcej ludzi w krajach o tradycji chrześcijańskiej nie zna Boga. Ojciec Święty mówi wręcz o „chorobie dusz”, jaką jest nieznanostwo Boga¹². Jej przejawy to fałszywe, powierzchowne, dalekie od Ewangelii wyobrażenie o Bogu i zagubienie perspektywy wieczności. W efekcie ten, kto nie ma nadziei zbawienia, nie chce być obrazem Boga, którego błędny wizerunek sobie tworzy i żyje tak, jakby już nic nie było po śmierci¹³, albo przynajmniej daje pierwszeństwo doczesności, odkładając sprawy Boże na dalszy plan¹⁴.

Zdaniem Benedykta XVI uznanie relatywizmu za obowiązującą ideologię prowadzi do odrzucenia społecznego znaczenia religii. Niekiedy przybiera to formę zaciętrzewionej wrogości i pogardy wobec chrześcijaństwa¹⁵. Nic dziwnego, że w kontekście czynnej sekularyzacji, która stara się usunąć Boga z życia publicznego, aby człowieka uczynić niewolnikiem, również kapłaństwo i kapłani są traktowani jako „element obcy”¹⁶. Często też kapłani są znieważani i prześladowani, nawet nieraz zmuszani do złożenia świadectwa krwi. W obliczu wspomnianych wyzwań wielu kapłanów nie radzi sobie z nimi, przeżywa różnego typu kryzysy i załamuje się, czego konsekwencją są coraz częstsze odejścia od kapłaństwa¹⁷.

¹⁰ TENŻE, *Homilia podczas Mszy Świętej w Uroczystość Zesłania Ducha Świętego*, 31.05.2009, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 10 (2009), 9.

¹¹ TENŻE, *Przemówienie podczas Audiencji Generalnej*, 24.06.2009, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 9 (2009), 48.

¹² TENŻE, *Homilia podczas Mszy Świętej w Uroczystość Św. Apostołów Piotra i Pawła*, 29.06.2009, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 10 (2009), 23.

¹³ TENŻE, *Homilia wygłoszona podczas Mszy Świętej w Uroczystość Zesłania Ducha Świętego*, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 10 (2009), 9.

¹⁴ TENŻE, *Homilia podczas Pasterki w Bazylice św. Piotra*, 24.12.2009, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 12 (2009), 34.

¹⁵ TENŻE, *Przemówienie do korpusu dyplomatycznego*, 11.01.2010, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 2 (2010), 43.

¹⁶ TENŻE, *Przemówienie do uczestników Sympozjum Teologicznego zorganizowanego przez Kongregację ds. Duchowieństwa*, 12.03.2010, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 5 (2010), 35-36.

¹⁷ TENŻE, *List na rozpoczęcie Roku Kapłańskiego z okazji 150. rocznicy «dies natalis» Świętego Proboszcza a Ars*, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 7-8 (2009), 3.

2. Konieczność zagwarantowanie właściwej formacji przyszłym kapłanom

Doświadczenie uczy, iż właściwa formacja przyszłych kapłanów ma ogromne znaczenie nie tylko dla ich owocnej posługi duszpasterskiej, ale również dla przezwycięzania różnego typu trudności i kryzysów życiowych. Stąd stanowi ona jedno z najważniejszych zadań Kościoła¹⁸.

Ojciec Święty Jan Paweł II w *Liście do kapłanów na Wielki Czwartek 1979 roku* pisze: „Trzeba dzisiaj na nowo podjąć wszelki wysiłek [...], aby formować nowe generacje kandydatów do kapłaństwa [...]. Trzeba czynić to z autentycznym duchem ewangelicznym i jednocześnie «odczytując» we właściwy sposób znaki czasów [...]. Pełne przywrócenie właściwego życia seminariów w całym Kościele będzie najlepszym sprawdzianem realizacji odnowy, do której Sobór ukierunkował Kościół”¹⁹.

Natomiast w posynodalnej Adhortacji apostolskiej *Pastores dabo vobis* stwierdza: „Nadszedł czas, by mówić odważnie o życiu kapłańskim jako o bezcennej wartości, wspaniałej i uprzywilejowanej formie życia chrześcijańskiego. Wychowawcy, a szczególnie duchowni, powinni bez lęku przedstawiać w sposób jasny i zdecydowany powołanie do kapłaństwa jako realną możliwość dla tych młodych, którzy posiadają niezbędne dary i przymioty”²⁰. W tym samym dokumencie Jan Paweł II zauważa ponadto: „Kościół uważa formację przyszłych kapłanów – zarówno diecezjalnych, jak i zakonnych – i ich ustawiczną troskę, przez całe życie, o osobiste uświęcenie w posłudze, a także troskę o ciągłą odnowę dusz-

¹⁸ Tamże, 3-8. Por. B. PITAUD, *La formation des futurs prêtres, un ministère spécifique au coeur de la vie de l'Eglise*, „Seminarium” 2 (1994), 351-367; M. GAHUNGHU – V. GAMBINO, *Formare i presbiteri. Principi e linee di metodologia pedagogica*, Roma 2003, 23; A. FAVALE, *Vocazione comune e vocazioni specifiche. Aspetti biblici, teologici e psico-pedagogico-pastorali*, Roma 1981.

¹⁹ JAN PAWEŁ II, *List do kapłanów na Wielki Czwartek 1979 roku*, 8.04.1979, Liberia Editrice Vaticana 1979, 3.

²⁰ TENŽE, *Adhortatio apostolica postsynodalis de Sacerdotum formatione in aetatis nostrae rerum condicione „Pastores dabo vobis”* (PDV) 39, AAS 84 (1992), 723-724: „Tempus adest ut strenue de vita sacerdotali sic loquamur ut ipsa veluti inaestimabilis appareat valor, necnon splendens ac peculiaris vitae christianae optio. Ne paveant ergo educatores, praesertim si sacerdotes ipsi sunt, expliciter et fortiter vocationem ad presbyteratum proponere tanquam veram possibilitatem iis omnibus iunioribus oblatam, quos dona et dotes iuxta rei mensuram habere constiterit”, Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska posynodalna o formacji kapłanów we współczesnym świecie „Pastores dabo vobis”*, w: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, Kraków 1996, 468.

pasterskiego zaangażowania za jedno z najdelikatniejszych i najważniejszych zadań, od których zależy przyszłość ewangelizacji ludzkości”²¹.

Potrzebę zagwarantowania właściwej formacji kandydatom do kapłaństwa przypomniał 3 października 2014 roku Papież Franciszek. Podczas Zgromadzenia Plenarnego Kongregacji ds. Duchowieństwa mówił: „trzeba troszczyć się i dbać o wzrost powołań, aby mogły przynieść dojrzałe owoce. Są one «nieoszlifowanym diamentem», nad którym należy pracować starannie, z poszanowaniem sumienia osób i z cierpliwością, aby zajaśniały pośród Ludu Bożego”²².

Wreszcie na konieczność zaofiarcowania seminarzystom właściwej formacji wskazuje najnowszy dokument watykańskiej Kongregacji ds. Duchowieństwa noszący tytuł *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. Stanowi on bardzo ważne narzędzie dla wszystkich odpowiedzialnych za solidną formację początkową i permanentną kapłanów²³.

Analiza Magisterium Kościoła dotyczącego formacji kapłańskiej ukazuje, iż powinna być ona odczytana w integralnej wizji, uwzględniającej cztery wymiary, wzajemnie ze sobą powiązane. Wymiar ludzki, który stanowi fundament konieczny i dynamiczny całego życia kapłańskiego; wymiar duchowy, który wpływa na jakość posługi kapłańskiej; wymiar intelektualny, który oferuje niezbędne narzędzia do zrozumienia wartości właściwych bycia pasterzem, by wcielać je w życie i przekazywać treści wiary w odpowiedni sposób; wymiar duszpasterski, który uzdalnia do odpowiedzialnej i owocnej posługi kościelnej²⁴.

Każdy z tych wymiarów formacyjnych ma za cel „przekształcenie lub upodobnienie” serca seminarzysty na obraz serca Chrystusowego²⁵,

²¹ Tamże 2, AAS 84 (1992), 659: „Futurorum namque sacerdotum formatio tum dioecesa norum tum religiosorum et assidua cura per integrum vitae cursum protrahenda, in ipsorum tendens sanctificationem per sonalem in ministerio et per continuam renovationem in ipso rum pastoralis navitate operandam, habetur ab Ecclesia unum ex muneribus maioris momenti atque difficultatis ad futuram generis humani evangelizationem”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 410.

²² FRANCISZEK, *Przemówienie podczas Zgromadzenia Plenarnego Kongregacji ds. Duchowieństwa*, 3.10.2014, „L’Osservatore Romano” (4.10.2014), 8.

²³ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* (RFIS), 8.12.2016, „L’Osservatore Romano”, Supplemento (8.12.2016).

²⁴ PDV 43-59, AAS 84 (1992), 731-748, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 475-500; RFIS 89-124.

²⁵ PDV 57, AAS 84 (1992), 757-759, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 496-498.

serca Tego, który posłany przez Ojca do zrealizowania Jego dzieła miłości, wzruszył się na widok ludzkich potrzeb (por. Mt 9, 36), udał się szukać zabłąkanych owiec (por. 18, 12-14), aż do oddania za nie swojego życia (por. J 10, 11). Nie przyszedł On bowiem, aby Mu służyło, lecz żeby służyć (por. Mt 20, 28).

Miejszem, w którym występują oraz współdziałają wspomniane wymiary formacyjne, wzajemnie się harmonizując i dopełniając, jest życie wspólnotowe w seminarium. Według *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* wspólnota stanowi „humus” powołania do posługi kapłańskiej, ponieważ seminarzysta z niej pochodzi i po przyjęciu święceń będzie do niej posłany, aby jej służyć. Najpierw seminarzysta, a potem kapłan, potrzebują żywotnej więzi ze wspólnotą. Ona stanowi jakby czynnik przewodni, który harmonizuje i jednoczy owe cztery wymiary formacyjne²⁶.

Innym, ważnym czynnikiem jednoczącym, dynamizującym i ożywiającym wspomniane wymiary formacyjne jest misyjność. Ona pozwala też kapłanowi, uformowanemu od strony ludzkiej, duchowej, intelektualnej i duszpasterskiej, przeżywać w pełni własną posługę, jako że jest on „powołany do tego, by miał ducha misyjnego, to znaczy ducha prawdziwie «katolickiego», który – poczynając od Chrystusa – zwraca się do wszystkich, aby «zostali zbawieni i doszli do poznania prawdy (1 Tm 2, 4)»²⁷.

Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis podkreśla, iż formacja integralna jest szczególnie ważna ze względu na to, iż cała osoba, z tym wszystkim czym jest i co posiada, służy Bogu i wspólnocie chrześcijańskiej. Powołany jest „podmiotem integralnym”, czyli jednostką wybraną do osiągnięcia solidnego życia wewnętrznego, bez podziałów i dychotomii. By osiągnąć ten cel niezbędne zastosowanie integralnego modelu pedagogicznego drogi, która pozwoliłaby wspólnocie wychowawczej współpracować z działaniem Ducha Świętego, gwarantując właściwą równowagę pomiędzy różnymi wymiarami formacji²⁸.

Zasadniczą misją seminariów winno być zatem zagwarantowanie przyszłym kapłanom takiej właśnie formacji integralnej. Tylko bowiem ona pozwala na formowanie uczniów misjonarzy, „zakochanych” w Nauczycielu, pasterzy „o zapachu owiec”, którzy żyliby pośród nich, aby im służyć i nieść im Boże miłosierdzie²⁹.

²⁶ RFIS 90.

²⁷ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Dyrektorium o posłudze i życiu prezbiterów* 16, 11.02.2013, Libreria Editrice Vaticana.

²⁸ RFIS 92.

²⁹ PDV 43-59, AAS 84 (1992), 731-748; *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*,

3. Formacja ludzka fundamentem całej formacji kapłańskiej

Liczne refleksje obecne w Nowym Testamencie, odnośnie do kryteriów zdadności do sprawowania urzędu kościelnego (np. Mt 28, 20; 1 P 5, 1-4; Tt 1, 5-9), ukazują, iż od samych początków Kościoła przypisywano ogromne znaczenie aspektom właściwym wymiarowi ludzkiemu. Ojcowie Kościoła opracowali i praktykowali opiekę lub „terapię” w stosunku do człowieka wiary powołanego do posługi apostoelskiej, ponieważ byli przekonani, iż w każdym człowieku istnieje głęboka potrzeba dojrzewania³⁰.

Również w czasach współczesnych formacja ludzka stanowi fundament całej formacji kapłańskiej³¹. „Kapłan – stwierdza Jan Paweł II – powołany do tego, by «być żywym obrazem» Jezusa Chrystusa Głowy i Pasterza Kościoła, powinien starać się odtworzyć w sobie, w miarę możliwości, ludzką doskonałość jaśniejącą w Synu Bożym, który stał się człowiekiem, ujawniającą się szczególnie wyraźnie w Jego postawie wobec innych, tak jak ukazują to Ewangelisci”³².

Oznacza to, że Jezus Chrystus będąc podobnym do człowieka we wszystkim za wyjątkiem grzechu (por. Flp 2, 7; Hbr 2, 17), winien stanowić dla każdego seminarzysty wzór oraz źródło doskonałości ludzkiej i chrześcijańskiej. To, co jako przyszły kapłan będzie mówił i czynił, ma być tym wszystkim, czego nauczał Jezus Chrystus i tym wszystkim, co czynił On ludziom. Alumn nie może zapomnieć, że ma stać się żywym sakramentem obecności kapłańskiej Chrystusa w Kościele. Ta idea ma

t. 2, 475-500; RFIS, *Wprowadzenie*, par. 3; FRANCISZEK, *Przemówienie do biskupów polskich przybyłych do Watykanu z wizytą «ad limina Apostolorum»*, 7.02.2014, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 2 (2014), 29; TENŻE, *Przemówienie podczas spotkania w Auli Pawła VI z seminarzystami, nowicjuszami, nowicjuskami i młodzieżą będącą na drodze powołania*, 6.07.2013, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 8-9 (2013), 44; TENŻE, *Dialogo con gli studenti dei Pontifici Collegi e Convitti di Roma nell'Aula Paolo VI*, 13.05.2014, „L'Osservatore Romano” (14.05.2014), 4.

³⁰ Np. GREGORIUS NAZIANZENSIS, *Oratio II*, PG 35, 27.

³¹ PDV 43, AAS 84 (1992), 731-733, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 475-476.

³² Tamże, AAS 84 (1992), 732: „Nam presbyter, qui ideo efformatur ut «viva imago» eva dat Christi Iesu, Ecclesiae Capitis et Pastoris, eam debet at tingere humanam perfectionem quae in Filio Dei, homine facto, splendet, quaeque singulari nitore perlucet in eiusdem cum aliis consuetudine, prout ab Evangelistis nobis transmittitur”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 475.

stanowić dla niego środek wzrostu „nowego człowieka” i stać się nową sztuką życia³³.

Według Jana Pawła II zadania formacji ludzkiej wypływają ze specyfiki posługi kapłańskiej wymagającej ludzkiej osobowości, która byłaby dla ludzi pomostem, a nie przeszkodą w spotkaniu się z Chrystusem³⁴. Dlatego też kandydaci do kapłaństwa „powinni rozwijać w sobie zespół ludzkich cech, bez których nie można kształtować osobowości zrównoważonych, silnych i wolnych, zdolnych dźwigać ciężary duszpasterskiej odpowiedzialności. Potrzebne jest więc wychowanie do umiłowania prawdy, do prawości i rzetelności, do szacunku wobec każdej osoby, do poczucia sprawiedliwości, do wierności danemu słowu, do prawdziwego współczucia, do konsekwentnego postępowania, a zwłaszcza do zrównoważonego sądu i zachowania”³⁵. Ponadto formacja ludzka ma pomóc seminarzyście w odkryciu prawdy o własnym istnieniu, nabyciu właściwego rozumienia i przeżywania wolności, panowaniu nad sobą, przezwyciężaniu różnych form indywidualizmu, a także w szczerym składaniu daru z siebie, który otwiera na ofiarne poświęcenie się innym³⁶.

W tym kontekście bardzo znaczące są słowa Papieża Franciszka: „Dobry kapłan to przede wszystkim człowiek z własnym człowieczeństwem, który zna swoją historię, swoje bogactwa i rany, i który nauczył się z nim pokoju, osiągając pogodę ducha właściwą uczniowi Pana. Dlatego formacja ludzka jest koniecznością dla kapłanów, aby nauczyli się nie być zdominowani przez swoje ograniczenia, ale raczej do dobrego wykorzystania swoich talentów. Kapłan, który jest spokojnym człowiekiem, będzie umiał rozprzestrzeniać spokój wokół siebie, nawet w trudnych chwilach, przekazując piękno wynikające z relacji z Panem. To

³³ J. BASILE, *De nouveaux sculpteurs d'hommes. Un enseignement pour débloquer notre société*, Bruxelles 1977, 9-19; V. GAMBINO, *Dimensioni della formazione presbiterale*, Torino 1993, 249; R. SELEJDAK, *Stawać się kapłanem trzeciego tysiąclecia*, Częstochowa 2001, 45.

³⁴ PDV 43, AAS 84 (1992), 732, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 475.

³⁵ Tamże, AAS 84 (1992), 732-733: „[...] colant igitur qui presbyteri sunt futuri eas humanitatis dotes quibus sic dicta «personalitas» instruitur, aequilibrio mentis insignis, fortis, libera; brevi, quae vere capax sit responsalitates pastorales in sese recipiendi. Sic ergo instruantur candidati ut veritatem ac fidelitatem ament, ut quemvis reverentur, ut iustitiae ductu in omnibus regantur, ut dato verbo fideles perstare noverint, ut compati addiscant, ut sibi ipsis constant seu cohaerentes perstare sciant, ut denique recte de rebus et hominibus iudicent, ut nobilia dumtaxat placita eligere optent”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 475-476.

³⁶ RFIS 63.

nie jest normalne, że ksiądz jest często smutny, nerwowy lub ma trudny charakter. To nie jest dobre i dobrze nie robi ani kapłanowi, ani powierzonemu mu Ludowi Bożemu³⁷.

Nie ulega wątpliwości, że właściwa i harmonijna duchowość wymaga dobrze uformowanego człowieczeństwa. Papież Franciszek stwierdza: „Kto rezygnuje ze swego człowieczeństwa, rezygnuje ze wszystkiego. Człowieczeństwo odróżnia nas od maszyn, od robotów, które nie czują i nie wzruszają się. Kiedy trudno jest nam prawdziwie płakać albo śmiać się szczerze – są to dwie oznaki – to zaczął się nasz upadek i proces naszego przekształcania się z «ludzi» w coś innego. Człowieczeństwo to umiejętność okazywania wszystkim czułości, bliskości i życzliwości (por. Flp 4, 5). Duchowość i człowieczeństwo, choć są cechami wrodzonymi, są równocześnie możliwościami, które trzeba w pełni realizować, nieustannie zdobywać i codziennie okazywać³⁸.

Na wielkie znaczenie formacji ludzkiej przyszłych kapłanów wskazuje wielokrotnie *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*: „Na drodze formacji prowadzącej ku kapłaństwu nigdy nie uczyni się załość w podkreślaniu znaczenia formacji ludzkiej. Świętość prezbitera jest bowiem w nią wszczepiona i zależy w dużej mierze od autentyczności i dojrzałości jego człowieczeństwa. Brak dobrze ukształtowanej i zrównoważonej osobowości stanowi poważną i obiektywną przeszkodę w kontynuacji formacji do kapłaństwa³⁹.

Adhortacja apostołska *Pastores dabo vobis* oraz *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* wskazują na liczne i różnorodne aspekty formacji ludzkiej. Obejmują one między innymi: kształtowanie cnót ludzkich, wychowanie do życia w celibacie, formowanie do posłuszeństwa i odpowiedzialnej wolności, kształtowanie sumienia moralnego, dojrzałości uczuciowej, zdolności do utrzymywania dojrzałych kontaktów z mężczyznami i kobietami oraz formowanie do właściwego korzystania ze środków społecznego przekazu⁴⁰.

³⁷ FRANCISZEK, *Przemówienie do uczestników Sympozjum z okazji 50 rocznicy promulgacji dekretów Soboru Watykańskiego II „Presbyterorum ordinis” i „Optatam totius”*, 20.11.2015, „L’Osservatore Romano” (20.11.2015), 6.

³⁸ TENŻE, *Przemówienie do Kurii podczas składania życzeń z okazji Świąt Bożego Narodzenia*, 21.12.2015, „L’Osservatore Romano”, wyd. pol. 1 (2016), 31.

³⁹ RFIS 63.

⁴⁰ PDV 43-44, AAS 84 (1992), 731-736, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 475-478; RFIS 94-100. Por. R. SELEJDAK, *Stawać się kapłanem trzeciego tysiąclecia*, 46.

3.1. Łaska Boża podstawą formacji ludzkiej

U podstaw powołania do kapłaństwa i całej formacji kapłańskiej, a więc także tej ludzkiej, znajduje się Boże powołanie, Boży wybór i Boża łaska. Łaska Jezusa Chrystusa, która jest wszechmocna i wszechobecna, jest u początku każdego powołania. Ona także jest prawdziwym źródłem wzrostu, rozwoju powołania oraz uświęcenia człowieka⁴¹. Dlatego uwalnia kandydata do kapłaństwa od słabości i niedoskonałości zarówno duchowych, jak i osobowych, a zarazem pomaga rozwinąć te cnoty i przymioty, które pozwolą mu wyzwolić się z egoizmu i realizować siebie w dawaniu innym bez reszty. Innymi słowy, uzdalnia powołanego do harmonijnego i pełnego rozwoju we wszystkich wymiarach. Przez to też pomaga mu rozwinąć powołanie i na nie odpowiedzieć, aby mógł lepiej kroczyć drogą własnego uświęcenia i osobistej doskonałości⁴².

Łaska Boża odgrywa zasadniczą rolę w formacji ludzkiej przyszłego kapłana⁴³. Prawdę tę powtarza Jan Paweł II, pisząc: „To Duch Jezusa jest źródłem światła i mocy, która pozwala rozeznąć i rozwijać powołanie. Bez natchnienia Ducha Chrystusowego nie ma zatem autentycznej formacji”⁴⁴. Stąd, formacja kapłańska, utożsamianie się z Jezusem Dobrym Pasterzem i naśladowanie Go, jest niemożliwe bez działania Ducha Świętego. Jest On protagonistą formacji kapłańskiej we wszystkich jej wymiarach, także i w wymiarze ludzkim. To Jezus przez swego Ducha daje pełną dojrzałość i do niej prowadzi. On też rozwija w kandydacie osobowość wolną i dojrzałą. Duch Święty upodabnia serce przyszłego kapłana do Jezusa Dobrego Pasterza, przemieniając jego pragnienia, motywacje i postawy. On również pomaga mu zdobyć dojrzałość osobową, której wymaga przyszła posługa kapłańska.

⁴¹ K. DYREK, *Podstawy antropologiczne formacji ludzkiej*, w: *Duchowość Europy*, red. S. Urbański – M. Szymula, Warszawa 2001, 228; L.M. RULLA, *Grazia e realizzazione di sé*, Roma 1997, 246-247; A. MANENTI, *I fondamenti antropologici della vocazione*, „Seminarium” 36 (1996) 1, 25.

⁴² B. GOYA, *La fe, fuente de madurez humana*, „Revista de Espiritualidad” 54 (1995), 505; TENZE, *Psicologia e vita consecrata*, Milano 1996, 24-25.

⁴³ G. SCARVAGLIERI, *Aspetti psico-sociali della formazione religiosa*, „Vita Consecrata” 12 (1976) 12, 585.

⁴⁴ PDV 65, AAS 84 (1992), 771: „Ipse deinde Iesu Spiritus lucem fert virtutemque donat in vocatio ne decernenda inque huius itinerario sequendo. Conferri, igitur, nequit authenticum formandi opus ad sacerdotium, nisi Christi Spiritus influxu”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 508.

Łaska Boża wynosi ludzką naturę, rozwija ją i udoskonala, nadając jej także nadprzyrodzone cechy i siłę. Działając w człowieku, łaska Boża równocześnie nie usuwa oraz nie niszczy ludzkiej natury osoby powołanej, ale ją zakłada i na niej buduje⁴⁵. Łaska Boża jest udzielana konkretnemu człowiekowi, który ma właściwą sobie strukturę psychiczną i osobową oraz własną historię życia⁴⁶. Ludzkie cnoty, możliwości i zdolności są podstawą powołania i formacji⁴⁷. Są one elementami pozwalającymi rozeznaczyć powołanie do tego stopnia, że gdy ich brakuje, trzeba wątpić o istnieniu powołania.

Paweł VI, rozwijając w Encyklice *Sacerdotalis caelibatus* myśl o naturze i łasce oraz podkreślając znaczenie w powołaniu kapłańskim ludzkich cech i naturalnych przymiotów, twierdzi, że w sytuacji braków osobowych czy psychicznych „nie należy się spodziewać, że w tej dziedzinie łaska Boża uzupełnia to, czego zabrakło naturze”⁴⁸. Chrystus bowiem, powołując osobę, nie przemienia jej na sposób cudowny⁴⁹.

Zdaniem G. Martil właśnie w człowieku powołanym spotykają się ze sobą i wzajemnie warunkują: natura i łaska, Boże powołanie i ludzka odpowiedź⁵⁰.

W tym kontekście należy zauważyć, że łaska działa poprzez wolność człowieka, respektując ją równocześnie. Dostosowuje się także do praw rozwoju i przemiany człowieka, wpisanych w ludzką naturę⁵¹. Oznacza to również, że łaska powołania jest zależna w swym działaniu od natury i wolności człowieka oraz od kontekstu psychologiczno-społecznego, w którym znajduje się osoba powołana⁵². L.M. Rulla twierdzi, że powo-

⁴⁵ K. DYREK, *Podstawy antropologiczne formacji ludzkiej*, 230; L. KACZMAREK, *Współczesna charakterologia a powołania kapłańskie*, AK 59 (1967) 70, 65-68.

⁴⁶ J. GARRIDO, *Proceso humano y gracia de Dios*, Santander 1996, 201-203; E.F. O'DOHERTY, *Vocation and formation*, Dublin 1971, 15-30.

⁴⁷ V. GAMBINO, *Dimensioni della formazione presbiterale*, 252.

⁴⁸ PAULUS VI, *Litterae encyclicae de sacerdotali caelibatu* „*Sacerdotalis caelibatus*” 64, AAS 59 (1967), 683: „neque exspectandum est, hac in re divinam gratiam ea, quae naturae desint, subiecturam esse”, PAWEŁ VI, *Encyklika o celibacie* „*Sacerdotalis caelibatus*”, w: PAWEŁ VI, *Kapłaństwo dzisiaj. Wybór przemówień*, red. E. Weron, Poznań-Warszawa 1978, 231.

⁴⁹ T. LARRAÑAGA, *Ruolo della psicologia nei problemi affettivi della religiosa*, „*Vita Consecrata*” 7 (1971) 8-9, 560.

⁵⁰ G. MARTIL, *La pedagogía y la psicología en la formación de los seminaristas*, „*Seminarium*” 7 (1967) 2, 361.

⁵¹ L.M. RULLA, *Grazia e realizzazione di sé*, 178, 187, 222; L.M. RULLA – F. IMODA – J. RIDICK, *Antropologia della vocazione cristiana II*, Casale Monferrato 1986, 154.

⁵² G. SCARVAGLIERI, *Aspetti psico-sociali della formazione religiosa*, 586.

łanie i jego rozwój zależy od dojrzałości osobowej powołanego i jego predyspozycji osobowych do współpracy z łaską otrzymaną. Im bardziej ludzkie, naturalne podstawy są dojrzałe i scalone, łatwiej działa i rozwija się łaska powołania. Efekty działania łaski są proporcjonalne do stopnia integracji osobowej i wolności osoby. Dojrzałość osobowa jest najlepszym fundamentem dla działania łaski. Predysponuje ona kandydata do dania odpowiedzi głębszej i bogatszej na łaskę powołania⁵³.

Jednocześnie brak wolności wewnętrznej, niedojrzałość osobowa i różnego rodzaju uwarunkowania osobowe są przeszkodami i ograniczeniami, które nie pozwalają w pełni rozwinąć się łasce powołania. Utrudniają one także odpowiedź kandydata na dar powołania otrzymany od Boga. Przyczyniają się do tego, że osoba powołana, która dzięki łasce Bożej i mocy Ducha Świętego ma możliwość i zdolność, aby się zmienić i odpowiedzieć na Boże powołanie, *de facto* tego nie czyni. Stawia zatem, świadomie lub nieświadomie, opór na działanie łaski. Trudno jej nie tylko współpracować z łaską, rozwijając powołanie, ale także otwierać się na formację kapłańską, która jest jej proponowana⁵⁴.

L.M. Rulla, F. Imoda i J. Ridick zauważają też, że niektóre osoby powołane, gdyby były dojrzałe osobowo i niezależne od różnych osobistych uwarunkowań oraz braków natury duchowej i psychicznej, mogłyby wierniej odpowiadać na Boże powołanie oraz być lepszymi narzędziami w ręku Boga. Ponadto mogłyby lepiej współpracować z łaską powołania⁵⁵. Takie osoby byłyby, jak twierdzi W. Au, żyzniejszą glebą, na której łaska powołania mogłaby się lepiej zakorzenić i rozwinąć⁵⁶.

Jeśli kandydat jako przyszły kapłan ma być człowiekiem, w którego sercu i życiu ma panować harmonia i równowaga, zdolnym do przekraczania samego siebie, do wychodzenia poza własne potrzeby i zewnętrzne uwarunkowania, aby żyć w wolności dzieci Bożych, to formacja kapłańska powinna uwzględnić zarówno element łaski, jak i natury⁵⁷. Ponieważ łaska rozwija się na podłożu natury, należy przywiązywać dużą wagę do przygotowania tego wrodzonego podłoża pod działanie łaski.

⁵³ L.M. RULLA, *Depth psychology and vocation*, Rome 1971, 102-103, 168; TENŻE, *Antropologia della vocazione cristiana I*, Casale Monferrato 1985, 199-203.

⁵⁴ L.M. RULLA – F. IMODA – J. RIDICK, *Entering and leaving vocation: intrapsychic dynamics*, Rome 1976, 159.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ W. AU, *Understanding novitiate formation*, „Review for Religions” 47 (1988), 676.

⁵⁷ RFIS 43.

Oznacza to, że formacja kapłańska powinna obejmować rozwój człowieczeństwa kandydata. Nie może ona w żaden sposób zaniedbywać wymiaru antropologicznego, ludzkiego. Ma aktywizować w kandydatach równocześnie kształtowanie człowieka, chrześcijanina i kapłana⁵⁸. W formacji przyszłych kapłanów nie można zatem przeciwstawiać sobie formacji chrześcijańskiej i kapłańskiej kandydata oraz formacji osobowej. Są one ściśle powiązane i wzajemnie się warunkują. Trzeba się troszczyć o ich równoczesny rozwój, nie zaniedbując żadnej z nich⁵⁹. Trudno bowiem być dobrym chrześcijaninem lub kapłanem, nie będąc najpierw dobrym, dojrzałym człowiekiem⁶⁰. Iluzoryczne też bywa myślenie, jakoby można było formować kapłana bez formowania człowieka⁶¹, albowiem dojrzały kapłan musi być najpierw dojrzałym człowiekiem⁶².

3.2. Kształtowanie cnót ludzkich

Przyszli kapłani, aby prezentowali osobowość zrównoważoną, silną, wolną i zdolną dźwigać ciężary duszpasterskiej odpowiedzialności, winni być przede wszystkim wychowywani do kształtowania swojego charakteru, do wzrastania w sile ducha i nabywania szeregu cnót ludzkich⁶³. Dlatego trzeba ich kształtować do umiłowania prawdy, do prawości i rzetelności, do szacunku wobec każdej osoby, do poczucia sprawiedliwości, do wierności danemu słowu, do prawdziwego współczucia, do konsekwentnego postępowania, a zwłaszcza do zrównoważonego sądu i zachowania⁶⁴. Ponadto należy pielęgnować u nich pokorę, odwagę,

⁵⁸ J. RICO GARCÍA – C.R. LÓPEZ LAUDEÑA, *El proceso educativo de la formación sacerdotal*, „Seminarios” 38 (1982), 382.

⁵⁹ N. JUBANY, *La adecuada observancia de la disciplina en los seminarios*, „Seminarium” 7 (1967) 2, 372-374.

⁶⁰ RFIS 63; J. ESQUEREDA BIFET, *Líneas fundamentales de la formación espiritual de los futuros sacerdotes según el Concilio Vaticano II*, „Seminarium” 17 (1977) 4, 1049; G.W. ALLPORT, *Psicologia della personalità*, Roma 1977, 235-251; A. RONCO, *Introduzione alla psicologia*, Roma 1987, 96-98; W. SŁOMKA, *Formacja kapłańska w Wyższych Seminariach Duchownych w obradach VIII Zwyczajnego Synodu Biskupów*, AK 83 (1991) 116, 26.

⁶¹ R. ZAVALONI, *Indicazioni conciliari sulla formazione*, „Vita Religiosa” 5 (1969) 3, 217.

⁶² J. WRIGHT, *Priestly maturity*, „Seminarium” 10 (1970) 3, 810.

⁶³ PDV 43, AAS 84 (1992), 733, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 475-476; RFIS 63.

⁶⁴ Tamże, AAS 84 (1992), 732-733, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 475-476.

zmysł praktyczny, wielkoduszność serca, dyskrecję, tolerancję, przejrzystość i uczciwość⁶⁵. Cnoty te uczynią ich żywym odzwierciedleniem człowieczeństwa Chrystusa i pomostem łączącym ludzi z Bogiem⁶⁶.

Według *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* w celu osiągnięcia wspomnianych cech, wymaganych od przyszłych pasterzy, będzie pomocne przede wszystkim wychowanie ich do zrównoważonego stylu życia. Pomocne też będą ćwiczenia fizyczne i sportowe oraz w niektórych przypadkach specjalne towarzyszenie psychologiczne⁶⁷.

Nie ulega wątpliwości, iż w nieprawidłowo ukształtowanej osobowości człowieka, u jednostki pozbawionej delikatności i o konflikto- wym charakterze, łaska święceń kapłańskich ulega jakby skrępowaniu i w wielu wypadkach niemal zniekształceniu. W osobowości dojrzałej przeciwnie, jaśnieje ona w całej pełni⁶⁸.

3.3. Wychowywanie do życia w celibacie

W dzisiejszych czasach szczególnie duży nacisk należy położyć na wychowanie seminarzysty do życia w celibacie. Coraz więcej bowiem alumnów w niewłaściwy sposób rozumie celibat kapłański, ma kłopoty z podjęciem decyzji do życia w nim, a następnie do zachowywania go. Trudności te są spowodowane między innymi coraz częstszymi dyskusjami podważającymi sens celibatu. Propagowane są one zwłaszcza przez środki społecznego przekazu. Podejmują je również niektóre publikacje teologiczne, niezgodne w tym względzie z nauczaniem Kościoła. Dodać należy także negatywne świadectwo niektórych duchownych czy też brak pomocy i zrozumienia ze strony wiernych. W tej sytuacji zagadnienie celibatu trzeba koniecznie podejmować w całej jego głębi. Należy zwrócić uwagę na elementy psychologiczne i ludzkie, a zwłaszcza na motywacje nadprzyrodzone.

Dekret soborowy o posłudze i życiu kapłanów *Presbyterorum ordinis* zaznacza, iż celibat, choć nie jest wymagany z samej natury kapłaństwa, był jednak zawsze w szczególny sposób ceniony w perspektywie życia kapłańskiego. Jest on „bowiem znakiem, a jednocześnie bodźcem miłości pasterskiej i szczególnym źródłem duchowej płodności

⁶⁵ RFIS 93.

⁶⁶ Tamże 63.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ R. SELEJDAK, *Stawać się kapłanem trzeciego tysiąclecia*, 45-46.

w świecie” (*est enim signum simul et stimulus caritatis pastoralis atque peculiaris fons spiritualis foecunditatis in mundo*). Dlatego też „z wielu względów odpowiada kapłaństwu (*vero multimodam convenientiam cum sacerdotio habet*)”⁶⁹. Poprzez życie w celibacie kapłani w wyjątkowy sposób poświęcają się Chrystusowi, łatwiej i z niepodzielnym sercem trwają przy Nim, z większą wolnością mogą poświęcać się Bogu i ludziom, sprawniej angażują się w służbę dla Królestwa Bożego, a w konsekwencji są bardziej zdolni do przyjęcia duchowego ojcostwa. Celibat jest ponadto znakiem dla wiernych, że kapłani w sposób całkowity chcą się poświęcić zadaniom wynikającym z przyjętych święceń. Wreszcie, są oni zapowiedzią nowego świata, w którym ustaną wszelkie potrzeby, bo tam ani nie będą wychodzić za mąż, ani się nie będą żenić (por. Mt 22, 30; Mk 12, 25; Łk 20, 35). Sobór w sposób jednoznaczny uznaje i potwierdza obowiązek zachowania celibatu przez tych, którzy pragną przyjąć święcenia kapłańskie w Kościele łacińskim. Celibat przedstawia on nie w kategoriach negatywnych jako odrzucenie życia małżeńsko-rodzinnego, lecz w kategoriach pozytywnych, jako wybór miłości Chrystusa, a w Nim – miłości Kościoła, przejawiający się w miłości pasterskiej, która upodabnia do Bożego ojcostwa. W ten sposób Sobór naucza, iż celibat stanowi integralną część posługi kapłańskiej. Kapłan bowiem, dostępując w momencie konsekracji kapłańskiej uczestnictwa w jedynym kapłaństwie Chrystusa, staje się Jego sługą i tym samym jest posłany do budowania Królestwa Bożego w świecie. Ta służba wymaga szczególnej formy miłości, jaką jest miłość pasterska. A tę właśnie zapewnia celibat⁷⁰.

⁶⁹ CONCILIUM VATICANUM II, *Decretum de presbyterorum ministerio et vita „Presbyterorum ordinis”* (DP) 16, AAS 58 (1966), 1015, SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów „Presbyterorum ordinis”*, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, 500. Por. J. WĄTROBA, *Permanentna formacja duchowa kapłanów w świetle soborowych i posoborowych dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła (1963-1994)*, Częstochowa 1999, 153; K. BORYNA, *Ciągłość formacji kapłańskiej. Studium według Dokumentów Nauczycielskiego Urzędu Kościoła od Soboru Watykańskiego II do VIII Zwyczajnego Synodu Biskupów*, Lublin 1992, 228; G. GRESHAKE, *Być kapłanem. Teologia i duchowość urzędu kapłańskiego*, tłum. K. Wójtowicz, Wrocław 1983, 147-148; R. SELEJDAK, *Aktualne aspekty formacji przyszłych kapłanów*, „Teologia i Człowiek” 17 (2011), 122-123.

⁷⁰ DP 16, AAS 58 (1966), 1015-1017, SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, 500-501. Por. J. WĄTROBA, *Permanentna formacja duchowa kapłanów w świetle soborowych i posoborowych dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła (1963-1994)*, 153; M. CAPRIOLI, *Il sacerdozio. Teologia e spiritualità*, Roma 1992, 241;

Dzięki celibatowi, przeżywanemu oczywiście w duchu oddania się Chrystusowi, poszerza się w kapłanach w pewnym sensie serce według miary Bożej, wzrasta w nich harmonia wewnętrzna i tym samym umacnia się ich oddanie dziełu ewangelizacji⁷¹.

Ten apostołski wymiar celibatu przywołuje w swoim nauczaniu Jan Paweł II, ubogacając go o cechę oblubieńczości. W Adhortacji *Pastores dabo vobis* stwierdza bowiem, że celibat nie znosi pierwotnego znaczenia ludzkiej płciowości, która wyraża się w służbie na rzecz miłości w duchu jedności i wzajemnego oddania się osób⁷². Właśnie w celibacie, który jest całkowitym ofiarowaniem się Kościołowi, kapłan pozostaje w oczekiwaniu, także cielesnie, na zaślubiny eschatologiczne Chrystusa z Kościołem.

Jan Paweł II zachęca, aby problematykę wychowania do życia w celibacie ukazywać seminarzystom mając zawsze na uwadze aktualną sytuację społeczno-kulturową: „Biskupi wraz z rektorami i ojcami duchownymi seminariów niech ustalą zasady, przedstawią kryteria i wskażą metody rozeznania w tej materii. W formacji do czystości w celibacie ogromnie ważna jest troska Biskupa o braterskie współżycie kapłanów. W seminarium, w jego programie formacyjnym, trzeba ukazywać celibat jasno, bez żadnej dwuznaczności i w sposób pozytywny. Seminarzysta powinien osiągnąć odpowiedni stopień dojrzałości w dziedzinie psychicznej i seksualnej, a także kształtować w sobie głębokie i autentyczne życie modlitwy i poddać się kierownictwu ojca duchownego. Kierownik duchowy ma pomagać alumnowi w samodzielnym podjęciu dojrzałej i wolnej decyzji, której podstawą jest uznanie wartości kapłańskiej przyjaźni oraz samokontroli, jak również akceptacja samotności oraz odpowiedni stan fizyczny i psychiczny”⁷³.

K. HOLDA, *Rady ewangeliczne w wewnętrznym życiu kapłana*, AK 87 (1976), 43-45; J. FERREIRA PENA, *Fondamenti dottrinali del celibato ecclesiastico*, „Periodica” 83 (1994), 237; S. GAROFALO, *Introduzione alla lettura dell’Enciclica “Sacerdotali caelibatus”*, „Seminarium” 19 (1967) 4, 764-773; G. OGGIONI, *Il celibato sacerdotale: aspetti escatologici*, „Seminarium” 19 (1967) 4, 807-824; L. SCHEFFCZYK, *Der Zölibat. Formkraft priestlicher Existenz und priestlicher Dienst*, „Seminarium” 33 (1993) 1, 48-59; R. SPIAZZI, *I consigli evangelici nella vita sacerdotale*, „Seminarium” 18 (1966) 4, 1004-1019; J.S. PŁATEK, *Dziewictwo, celibat, konsekracja*, Częstochowa 1994, 145; H. WEJMAN, *Komplementarność duchowości stanów życia w Kościele*, Poznań 2002, 116-117; J. KICIŃSKI, *Celibat kapłański darem i zadaniem dla powołanych. Codziennosc życia kapłańskiego*, w: *Kapłan – świadkiem miłości Boga do człowieka*, red. J. Kiciński, Wrocław 2010, 152-156; R. SELEJDAK, *Aktualne aspekty formacji przyszłych kapłanów*, 123.

⁷¹ R. SELEJDAK, *Stawać się i być kapłanem Chrystusa*, Częstochowa 2013, 70.

⁷² PDV 29, AAS 84 (1992), 703, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 450.

⁷³ Tamże 50, AAS 84 (1992), 747-748: „Episcopi una cum rectoribus seminariorum et

W wychowaniu do czystości w celibacie należy również przedstawiać celibat jako cenny dar Boży, o który trzeba się modlić każdego dnia. Może on być bowiem przeżyty należycie jedynie w kapłaństwie głęboko zakorzenionym w nadprzyrodzoności⁷⁴.

Jest rzeczą oczywistą, iż tylko właściwa formacja do czystości w celibacie pomoże seminarzystom podjąć decyzję dojrzałą i wolną, opartą na miłości Chrystusa, wspomaganą przez przyjaźń kapłańską, przez kontrolę nad sobą i autodyscyplinę, jak również przez akceptację samotności i przez dobrą kondycję psychofizyczną⁷⁵. Formacja taka musi posiadać cele bardzo jasno określone i należy zweryfikować ich osiągnięcie przez przyszlých kapłanów z możliwie jak największą pewnością. Nie byłoby bowiem rzeczą roztropną dopuszczać do święceń seminarzystów, którzy wykazują trudności w tej materii. W takich przypadkach wychowawcy seminaryjni winni mieć odwagę do natychmiastowego wskazania zainteresowanym innych dróg i niepodtrzymywania w nich niepotrzebnych złudzeń⁷⁶.

Benedykt XVI, wyrażając głęboki ból i żal z powodu nadużyć seksualnych, których dopuścili się niektórzy kapłani wobec dzieci i młodzieży, wzywa wychowawców seminaryjnych i spowiedników, aby

directoribus spiritualibus principia statuunt, criteria praebeant et auxilia adstruant ad discernendum in hac materia. Sollicitudo Episcopi et vita fraterna inter sacerdotes pro formatione ad castitatem in caelibato summi momenti sunt. In seminario, in eius nempe programme formationis, caelibatus debet clare praesentari, sine ulla ambiguitate et modo positivo. Seminarista gradum maturitatis psychicae et sexualis necnon vitam orationis assiduam et sanam habere debet, se que sub directione cuiusdam patris spiritualis collocare. Director spiritualis seminaristam adiuvare debet ut ipse ad maturam et liberam decisionem perveniat, quae in aestimatione amicitiae sacerdotalis et autodisciplinae necnon acceptatione solitudinis fundetur atque in recto statu personali physico et psychologico”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 488. Por. FRANCISZEK, *Przemówienie podczas spotkania w Auli Pawła VI z seminarzystami, nowicjuszami, nowicjuzkami i młodzieżą będącą na drodze powołania*, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 8-9 (2013), 42.

⁷⁴ CONCILIUM VATICANUM II, *Decretum de institutione sacerdotali „Optatam totius”* 10, AAS 58 (1966), 719-720, SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Dekret o formacji kapłańskiej „Optatam totius”*, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, 294-295.

⁷⁵ R. SELEJDAK, „Nowa Ewangelizacja” wezwaniem do promocji solidnej formacji kapłańskiej, CzST 25 (1997), 188; P. BROCCARDO, *Formazione alla maturità umana e alla disciplina*, w: *Il decreto sulla formazione sacerdotale*, Torino 1967, 359-376; TENZE, *Integrazione del celibato nella personalità del sacerdote*, w: *Il decreto sulla formazione sacerdotale*, 352-359; T. GOFFI, *L'integrazione affettiva del sacerdote*, Brescia 1966, 124-147.

⁷⁶ R. SELEJDAK, *Aktualne aspekty formacji przyszlých kapłanów*, 123.

z ogromną uwagą i czujnością towarzyszyli i pomagali kandydatom do kapłaństwa w rozeznawaniu ich powołania do życia w celibacie⁷⁷.

3.4. Formowanie do posłuszeństwa i odpowiedzialnej wolności

Kandydat do kapłaństwa w osiągnięciu cnoty posłuszeństwa winien wzorować się na Jezusie, który „istniejąc w postaci Bożej, nie skorzystał ze sposobności, aby na równi być z Bogiem, lecz ogołocił samego siebie, przyjąwszy postać sługi [...], stając się posłusznym aż do śmierci – i to śmierci krzyżowej” (Flp 2, 6-8). Wychowawcy, ukazując seminarzystom posłuszeństwo Jezusa, są zobowiązani do nauczania ich nie posłuszeństwa formalnego, ale posłuszeństwa głębokiego i autentycznego, które może zaofiarować tylko serce syna. Jest bardzo ważne, aby pomagać przyszłym kapłanom stawać się rzeczywistym odzwierciedleniem „*puer – servus*”, obrazem posłusznego syna, ukazanego w Psalmie 131: „Panie, moje serce nie jest wyniosłe i oczy moje nie patrzą z góry. Nie gonię za tym, co wielkie albo co przerasta moje siły. Przeciwnie: zaprowadziłem ład i spokój w mojej duszy. Jak niemowlę u swej matki” (Ps 131, 1-2).

Wspomniany typ posłuszeństwa kapłana wobec biskupa ma swoją podstawę sakramentalną w wyświęceniu kapłańskim i w misji powierzonych mu przez biskupa. Posłuszeństwo takie może osiągnąć jedynie ten, kto żyje wolnością dziecka Bożego, ponieważ prawda czyni wolnym, i prawdą jest, że Bóg kocha człowieka tak bardzo, iż „dał Syna swego

⁷⁷ BENEDYKT XVI, *List do Seminarzystów* 6, w: http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/letters/2010/documents/hf_ben-xvi_let_20101018_seminaristi.html, [20.06.2018]: „Z wielką przykrością musieliśmy stwierdzić niedawno, że kapłani wynaturzyli swoją posługę, dopuszczając się nadużyć seksualnych wobec dzieci i młodzieży. Zamiast prowadzić osoby do dojrzałego człowieczeństwa i sami dawać tego przykład, swoimi nadużyciami spowodowali zniszczenia, które budzą w nas głęboki ból i żal. Z tego powodu wielu, może również i wy, zadaje sobie pytanie, czy to dobrze zostać księdzem; czy celibat jest sensownym wyborem życiowym. Jednakże nadużycie, które należy głęboko potępić, nie może dyskredytować misji kapłańskiej, która pozostaje wielka i czysta. Dzięki Bogu, wszyscy znamy kapłanów, którzy są przekonywujący, ukształtowani przez wiarę, którzy dają świadectwo, że żyjąc w tym stanie, właśnie w celibacie, można osiągnąć autentyczne człowieczeństwo, czyste i dojrzałe. Po tym, co się wydarzyło, musimy być bardziej czujni i uważni i w drodze do kapłaństwa rzetelnie zadawać sobie przed Bogiem pytania, aby rozeznąć, czy taka jest Jego wola w odniesieniu do mnie. Zadaniem spowiedników i waszych przełożonych jest towarzyszyć wam i pomagać w tym procesie rozeznania. Istotnym elementem waszej drogi jest praktykowanie podstawowych cnót ludzkich, wpatrywanie się w Boga objawionego w Chrystusie i poddawanie się wciąż na nowo Jego oczyszczeniu”.

Jednorodzonego” (J 3, 16). Tylko w ten sposób można zrozumieć, iż posłuszeństwo jest największym aktem wolności. To nie oznacza rezygnacji z otrzymanych darów, ale pełną akceptację samego siebie, takim jakim się jest naprawdę przed Bogiem. Kandydat do kapłaństwa winien ofiarować dobrowolnie własne życie na służbę Bogu i bliźnim. Taka postawa zagwarantuje jego aktywności apostołskiej kościelną autentyczność. Zatem formacja przyszłego kapłana do posłuszeństwa Chrystusowi stanowić będzie także formację do odpowiedzialnej wolności.

Jan Paweł II w Adhortacji apostołskiej *Pastores dabo vobis* zauważa, iż odpowiedzialna wolność polega „na konsekwentnym i szczególnym posłuszeństwie wobec «prawdy» własnego istnienia, wobec «sensu» własnego życia, czyli wobec «bezinteresownego daru z siebie samego» jako drogi i najważniejszej treści prawdziwej samorealizacji”⁷⁸.

Formacja do tak rozumianej wolności jest zdaniem Papieża konieczna „ze względu na odpowiedź, jakiej należy udzielić na powołanie, zwłaszcza kapłańskie, i na konieczność dochowania wierności, a także zobowiązaniom z nim połączonym, również w chwilach trudnych”⁷⁹.

3.5. Kształtowanie sumienia moralnego

W ścisłym związku z formacją do posłuszeństwa i odpowiedzialnej wolności pozostaje kształtowanie sumienia moralnego. Jan Paweł II zauważa, iż „sumienie to, działając w głębi ludzkiego «ja» i skłaniając do posłuszeństwa zobowiązaniom moralnym, ukazuje głęboki sens tego posłuszeństwa jako świadomej i wolnej – a więc płynącej z miłości – odpowiedzi na wymagania Boga i Jego miłości”⁸⁰.

Kształtowanie sumienia moralnego prowadzi do nabycia czujności, refleksji, kontemplacji, umartwiania się i wyrzeczenia tego, co nie

⁷⁸ PDV 44, AAS 84 (1992), 735: „[...] quae tandem eadem est ac rationalis obedientia erga «veritatem» proprii «esse», erga «significationem» vitae, erga «donum sui» quod presbyter amplectitur ut seipsum authentice perficiat”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 478.

⁷⁹ Tamże, AAS 84 (1992), 735: „[...] quale dandum responsum sit vocationi, praesertim sacerdotali, et qualis fidelitas erga suscepta onera exspectari possit si difficilia tempora obvenierint”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 478.

⁸⁰ Tamże, AAS 84 (1992), 736: „[...] haec enim, dum ab intima persona expostulat ut prompte ad obligationes morales obedire assuescat, profundiorē obedientiae sensum detegit, quippe quae eam exhibeat ut liberam atque consciam responsionem, id est in amore fundatam, erga Dei dilectionem Eiusque desideria”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 478.

jest istotne, do panowania nad samym sobą, a także do nabycia szacunku do pogłębiania wiedzy. Asceza taka jest konieczna do zastąpienia w człowieku porządku opierającego się na pozorach i powierzchowności, prawdziwym porządkiem umożliwiającym odnowę sumienia bardziej ludzkiego⁸¹. Niewątpliwie „kandydat [...], jeśli ma wiernie wypełnić swoje zobowiązania wobec Boga i Kościoła, a także mądrze kierować sumieniami wiernych, powinien przyzwyczaić się do słuchania głosu Boga, który przemawia do niego w głębi serca, oraz do pełnego miłości i wytrwałego posłuszeństwa Jego woli”⁸².

3.6. Kształtowanie dojrzałości uczuciowej

Adhortacja apostołska *Pastores dabo vobis* stwierdza, iż „warunkiem dojrzewania uczuciowego jest świadomość, że centralne miejsce w ludzkim życiu zajmuje miłość”⁸³. Następnie ten sam dokument przytacza fragment Encykliki *Redemptor hominis*: „Człowiek nie może żyć bez miłości. Człowiek pozostaje dla siebie istotą niezrozumiałą, jego życie jest pozbawione sensu, jeśli nie objawi mu się Miłość, jeśli nie spotka się z Miłością, jeśli jej nie dotknie i nie uczyni w jakiś sposób swoją, jeśli nie znajdzie w niej żywego uczestnictwa”⁸⁴.

Chodzi tu o miłość, która angażuje całą osobę, zarówno na płaszczyźnie fizycznej, jak i psychicznej oraz duchowej. Niestety sytuacja kulturowa ogranicza dzisiaj często płciowość do wymiaru czysto cielesnego i do przyjemności egoistycznej.

Zdaniem Jana Pawła II dojrzałość uczuciowa jest wynikiem wychowania do prawdziwej i odpowiedzialnej miłości⁸⁵. Ojciec Święty nie

⁸¹ R. SELEJDAK, *Stawać się kapłanem trzeciego tysiąclecia*, 49; V. GAMBINO, *Dimensioni della formazione presbiterale*, 254.

⁸² PDV 44, AAS 84 (1992), 736: „Candidatus enim, ut obligationes suas erga Deum et Ecclesias fideliter solvere possit, et fidelium conscientias sapienter dirigere queat, assuescere debet vocem Dei audire, qui loquitur in tabernaculo cordis, et Eius voluntati amanter et firmiter adhaerere”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 478.

⁸³ Tamże, AAS 84 (1992), 733-734: „Maturitas affectiva conscios atque persuasos praesupponit homines amorem quodammodo habendum esse humanae existentiae centrum”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 476.

⁸⁴ IOANNES PAULUS II, *Litterae encyclicae „Redemptor hominis”* 10, AAS 71 (1979), 274: „Homo sine amore vivere nequit. Sibimet manet quiddam, quod incomprehensibile est, eiusque vita sensu privatur, nisi amor ei praebetur, nisi invenit amorem, nisi amorem experitur suumque efficit, nisi penitus amorem participat”, JAN PAWEŁ II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2005, 24.

⁸⁵ PDV 44, AAS 84 (1992), 733-734, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 476-477.

ukrywa trudności, na jakie napotyka osiągnięcie takiej dojrzałości: „Ponieważ charyzmat celibatu – stwierdza – nawet wówczas, gdy jest autentyczny i sprawdzony, nie narusza skłonności uczuciowych i instynktownych, kandydaci do kapłaństwa potrzebują dojrzałości uczuciowej zdolnej do roztropności, do wyrzeczenia się wszystkiego, co mogłoby jej zagrażać, do czujności i panowania nad swoim ciałem i duchem, do okazywania szacunku i czci w międzyosobowych relacjach z mężczyznami i kobietami. Cenną pomocą może się okazać wychowanie do prawdziwej przyjaźni, wzorowanej na braterskich uczuciach, których również Chrystus doznawał w swoim życiu (por. J 11, 5)”⁸⁶.

3.7. Zdolność do utrzymywania dojrzałej więzi z mężczyznami i kobietami

Wielkie znaczenie ma także nabycie przez kandydatów do kapłaństwa zdolności do utrzymywania dojrzałych więzi z mężczyznami i kobietami, każdego wieku i pozycji społecznej. Jest to przymiot podstawowy dla tego, który ma stać się „człowiekiem wspólnoty”, stanowiąc znak wyraźny i istotny powołania. Stąd przyszłym kapłanom powinno się pomagać, aby stawali się uprzejmi, gościnni, szczerzy w słowach i w intencjach, roztropni i dyskretni, wielkoduszni i gotowi do służby, zdolni do ofiarowania osobiście i wzbudzania we wszystkich relacji otwartych i braterskich, zawsze gotowi do zrozumienia, przebaczenia i pocieszenia⁸⁷. Nabycie przez nich takich predyspozycji umożliwi im bycie ludźmi głębokiego pokoju, ludzkiego i duchowego, który przewycięża wszelkie formy przesadnego podkreślania znaczenia własnej osoby lub emocjonalnego uzależnienia. Pozwoli im też na bycie ludźmi komunii, misji i dialogu, zdolnymi dawać się z hojnością i poświęceniem dla Ludu Bożego, kontemplującymi Pana ofiarującego Swoje

⁸⁶ Tamże, AAS 84 (1992), 735: „Et quia caelibatus charisma, etiam cum authenticum atque voluntarie comprobatum est, non eo ipso tangit naturales affecti vitatis inclinationes et instinctus pulsiones, ea maturitas affectiva quae candidatis sacerdotii comparanda est, ditetur insuper per necessariam prudentiam, ut scilicet renuntiare etiam addiscant iis rebus, sub quibus insidiae latere possent; vigiles proinde perstare assuescant circa corpus et spiritum, immo circa aestimationem etiam et reverentiam quae necessario in relationibus interpersonalibus cum viris et feminis inter cedunt. Magni pretii adiutorium eis offertur si adaequata educatione instruantur ad eam amicitiam quae exemplum reperiat in illo vinculo fraterni affectus quem Christus ipse vixit dum inter homines versatus est (cf. Io 11, 5)”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 477-478.

⁸⁷ Tamże 43, AAS 84 (1992), 733, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 476.

życie dla innych⁸⁸. W przypadku braku wspomnianych predyspozycji trudno jest mówić o ich zdolności do kapłaństwa.

Konfliktowe czy powierzchowne relacje z członkami własnej rodziny i kolegami, stały styl kontaktów okazyjnych, pozbawionych prawdziwego poświęcenia się oraz odważnej i trwałej wierności są oznakami, iż nie jest się prawdziwie zdolnym do tworzenia wspólnoty, lecz więzieniem samego siebie, własnych ograniczeń i kompleksów.

„Ludzie współcześni – zauważa Jan Paweł II – często skazani na życie w tłumie, a jednocześnie na samotność, zwłaszcza w wielkich aglomeracjach miejskich, stają się coraz bardziej wrażliwi na wartość wspólnoty. Jest ona dziś jednym z najbardziej wymownych znaków i jedną z najbardziej skutecznych metod głoszenia ewangelicznego orędzia”⁸⁹.

Nie można się też ludzić, że przymiotów „człowieka wspólnoty” nabędzie się po przyjęciu święceń. Muszą one być już rzeczywistością chcianą i wypróbowaną przez kandydatów w czasie przeznaczonym na formację.

W tym kontekście *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* podkreśla, że należy zwrócić szczególną uwagę na relację między seminarzystą a kobietami, którą ukazują dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła⁹⁰. Według nich ma ona „odniesienie nie tylko do sfery życia osobistego kandydata do kapłaństwa, lecz także do jego przyszłej działalności duszpasterskiej”⁹¹.

Wspomniane *Ratio* zauważa, że pierwszym środowiskiem, w którym każda osoba uczy się poznawać i doceniać świat kobiecy, jest z całą pewnością rodzina. W niej obecność kobiety towarzyszy całemu procesowi wychowawczemu i od samego dzieciństwa stanowi pozytywny wkład w integralny rozwój. Duży wpływ mają tu także różne kobiety, które świadectwem swojego życia ofiarują przykład modlitwy i posługi pastoralnej, ducha ofiary i wyrzeczenia, opieki i czulej bliskości bliźniemu oraz te, które poświęciły się życiu konsekrowanemu⁹².

⁸⁸ RFIS 41.

⁸⁹ PDV 43, AAS 84 (1992), 733: „Homines hodierni, cum saepe ita vivere cogantur ut, praesertim in maximis opulentioribusque urbibus, vel catervatim vel e contra singulatim a ceteris deserti vivant, vehementius in dies pertrahuntur in eam quam brevioris vocabulo «communione» dicere assuevimus: hoc est hodie eloquentissimum signum necnon efficacissima progrediendi via, a praeconio evangelico nullatenus aliena”, *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, 476.

⁹⁰ RFIS 95.

⁹¹ KONGREGACJA EDUKACJI KATOLICKIEJ, *Wskazówki dotyczące wychowania do celibatu kapłańskiego* 60, „Enchiridion Vaticanum” 5 (1974-1975), 232-233.

⁹² RFIS 95.

Takie poznanie i nabycie zażyłości z rzeczywistością kobiecą, obecną w życiu parafii i w wielu środowiskach kościelnych, jest korzystne i istotne w formacji ludzkiej i duchowej seminarzysty, i powinno być zawsze rozumiane w sensie pozytywnym, jak to przypomniał Jan Paweł II: „Wyrażam zatem życzenie [...], aby temat «geniuszu kobiecy» był rozważany ze szczególną uwagą nie tylko po to, by rozpoznać w nim ślady Bożego zamysłu, który winien być przyjęty z szacunkiem, ale także po to, by poświęcono mu więcej miejsca w życiu społecznym i kościelnym”⁹³.

3.8. Formowanie do właściwego korzystania ze środków społecznego przekazu

Korzystanie ze środków społecznego przekazu i kontakt ze światem cyfrowym stanowią integralną część rozwoju osobowości seminarzysty, ponieważ poprzez „nowoczesne środki przekazu kapłan będzie mógł ukazywać życie Kościoła i pomagać współczesnemu człowiekowi w odkrywaniu oblicza Chrystusa, łącząc umiejętność posługiwania się tymi środkami, jaką zdobył, m.in. w okresie formacji, z solidnym przygotowaniem teologicznym i wyrazistą duchowością kapłańską, umacnianą w nieustającej rozmowie z Panem”⁹⁴.

Zdaniem Papieża Franciszka, Kościół, mocą mandatu otrzymanego od Chrystusa, spogląda z nadzieją na możliwości oferowane przez rzeczywistość cyfrową do ewangelizacji⁹⁵. Chodzi o nowe „miejsca”,

⁹³ JAN PAWEŁ II, *List do kobiet*, 29.06.1995, „Insegnamenti” 18 (1995) 1, 1879. Por. *Wskazówki dotyczące wychowania do celibatu kapłańskiego* 59, „Enchiridion Vaticanum” 5 (1974-1975), 231-232.

⁹⁴ BENEDICTUS XVI, *Recurrente XLIV Internationali Die Communicationum Socialium*, AAS 102 (2010) 2, 115-116: „Attraverso i moderni mezzi di comunicazione, il Sacerdote potrà far conoscere la vita della Chiesa e aiutare gli uomini di oggi a scoprire il volto di Cristo, coniugando l'uso opportuno e competente di tali strumenti, acquisito anche nel periodo di formazione, con una solida preparazione teologica e una spiccata spiritualità sacerdotale, alimentata dal continuo colloquio con il Signore ”, BENEDYKT XVI, *Orędzie na XLIV Dzień Środków Społecznego Przekazu*, w: <https://famvin.org/pl/2010/05/15/xliv-swiatowy-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-oredzie-benedykta-xvi/>, [15.06.2018].

⁹⁵ FRANCISCUS, *Ad XLVIII Diem Mundialem Communicationum Socialium*, AAS 106 (2014), 115, FRANCISZEK, *Orędzie na XLVIII Dzień Środków Społecznego Przekazu*, w: http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/messages/communications/documents/papa-francesco_20140124_messaggio-comunicazioni-sociali.html, [15.06.2018]: „Otworzyć drzwi kościołów znaczy również otworzyć je na świat cyfrowy, zarówno po to, by ludzie

w których wiele osób codziennie się porusza, „peryferie cyfrowe”, w których nie może zabraknąć propozycji autentycznej kultury spotkania, w imię Jezusa, aby stanowić jeden Lud Boży. Franciszek stwierdza: „W tym świecie *media* mogą nam pomóc poczuć się bliżsi jedni drugich, tworząc odnowione poczucie jedności ludzkiej rodziny, które pobudza do solidarności i do poważnego zaangażowania na rzecz bardziej godnego życia. Dobry przekaz pomaga nam zbliżać się do siebie i lepiej poznawać się wzajemnie, coraz bardziej jednoczyć”⁹⁶.

Doświadczenie pokazuje, iż w większości przypadków ci, którzy rozpoczynają proces formacyjny w seminarium, są już przyzwyczajeni i w jakiś sposób zanurzeni w rzeczywistość cyfrową i jej narzędzia. Dlatego jest konieczne, aby uwrażliwiać ich do zachowania należytej ostrożności wobec nieuniknionych zagrożeń wynikających z udziału w świecie cyfrowym, włącznie z różnymi formami uzależnień. Jest wskazane, aby pomóc przyszłym kapłanom we wzrastaniu w tym względzie, mając na uwadze, że seminarium stanowi szkołę człowieczeństwa i wiary, umożliwiającą im dojrzewać w upodabnianiu się do Chrystusa, który czyni się bliskim całej ludzkości, również tej najbardziej odległej. Papież Franciszek przypomina: „Obraz Miłosiernego Samarytanina, który opatruje rany pobitego człowieka, polewając je oliwą i winem, niech będzie dla nas inspiracją. Niech nasz przekaz będzie pachnącym olejkiem, uśmierzającym ból, i rozweselającym winem. Niech nasze światło nie będzie wynikiem zabiegów kosmetycznych, bądź efektów specjalnych, ale naszego stawania się pełnymi miłości i czułości bliźnimi poranionych osób, które spotykamy na drodze”⁹⁷.

wchodzili, niezależnie od tego, jakie są ich warunki życia, jak i po to, by Ewangelia mogła przekraczać próg świątyni i wychodzić wszystkim naprzeciw”.

⁹⁶ Tamże, AAS 106 (2014), 113: „In questo mondo, i *media* possono aiutare a farci sentire più prossimi gli uni agli altri; a farci percepire un rinnovato senso di unità della famiglia umana che spinge alla solidarietà e all’impegno serio per una vita più dignitosa. Comunicare bene ci aiuta ad essere più vicini e a conoscerci meglio tra di noi, ad essere più uniti”, http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/messages/communications/documents/papa-francesco_20140124_messaggio-comunicazioni-sociali.html, [15.06.2018].

⁹⁷ Tamże, AAS 106 (2014), 116: „L’icona del buon samaritano, che fascia le ferite dell’uomo percosso versandovi sopra olio e vino, ci sia di guida. La nostra comunicazione sia olio profumato per il dolore e vino buono per l’allegria. La nostra luminosità non provenga da trucchi o effetti speciali, ma dal nostro farci prossimo di chi incontriamo ferito lungo il cammino, con amore, con tenerezza”, http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/messages/communications/documents/papa-francesco_20140124_messaggio-comunicazioni-sociali.html, [15.06.2018].

Według *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* szczególnie „social network” wymagają włączenia, w sposób uważny, spokojny i pozytywny, w codzienne życie wspólnoty seminarystycznej. Dlatego trzeba zadbać, aby były doświadczane jako miejsca nowych możliwości z punktu widzenia relacji międzyludzkich, spotkania z innymi, konfrontacji z innymi, świadectwa wiary, a wszystko to w perspektywie pogłębienia wychowania seminarzysty, które winno wziąć pod uwagę wszystkie miejsca relacji, w których żyje⁹⁸.

4. Konieczność współpracy seminarzystów z formatorami w procesie formacyjnym

Nie ulega wątpliwości, iż aby formacja ludzka była skuteczna, kandydaci do kapłaństwa powinni dobrze współpracować ze swoimi formatorami. Są oni wezwani do świadomego otwarcia się na swoich wychowawców, w tym co dotyczy ich własnej historii, sposobu przeżycia dzieciństwa i wieku młodzieńczego, wpływu, jaki wywarli na nich rodzina i krewni, zdolności lub jej braku do nawiązywania dojrzałych i zrównoważonych relacji międzyosobowych, jak również umiejętności pozytywnego przeżywania chwil samotności. Informacje te mają duże znaczenie dla formatorów w celu wyboru właściwych środków pedagogicznych przy ocenie przeżytego procesu formacyjnego oraz do lepszego zrozumienia ewentualnych momentów regresu czy trudności⁹⁹.

Zakończenie

Podsumowując, należy zauważyć, iż skuteczność misji Kościoła w dzisiejszych czasach w ogromnej mierze zależy od kapłanów. Stąd Kościół musi podejmować nieustanne wysiłki, aby zagwarantować kandydatom do kapłaństwa właściwą formację integralną. Jej podstawowym wymiarem jest formacja ludzka. Zasadniczą w niej rolę odgrywa łaska Boża, która rozwija i udoskonala ludzką naturę seminarzysty, nadając jej także nadprzyrodzone cechy i siłę. Formacja ludzka posiada różne aspekty. Obejmują one między innymi kształtowanie cnót ludzkich, wychowywanie do życia w celibacie, formowanie do posłuszeństwa i odpowiedzialnej wolności, kształtowanie sumienia moralnego,

⁹⁸ RFIS 100.

⁹⁹ Tamże 94.

dojrzałości uczuciowej, zdolności do nawiązywania i utrzymywania kontaktów z innymi i właściwego korzystania ze środków społecznego przekazu. Nie ulega wątpliwości, iż tylko solidna formacja ludzka zintegrowana dobrze z formacją duchową, intelektualną i pastoralną może pomóc seminarzystom w stawaniu się kapłanami na wzór Jezusa Dobrego Pasterza, dyspozycyjnymi, inspirowanymi autentyczną miłością pasterską, wspieranymi pogłębioną duchowością, ożywionymi miłością do Kościoła, jednym słowem zdolnymi do owocnego podjęcia trudnych wyzwań współczesnego świata.

Human Formation as the Foundation of Integral Formation for Future Priests Summary

It is not easy for priests to carry out their pastoral ministry today. The challenges of our times are many and varied. These include, among other, the following: secularisation, religious indifference, moral relativism, individualism, hedonism, delicate ethical questions surrounding the beginning and end of life, problems posed by scientific progress, inter-religious dialogue, and complex socio-political situations. When faced with these challenges, many priests are unable to deal with them and experience a crisis of various kinds, in their life, resulting oftentimes in the dramatic decision to leave the priesthood. Experience shows that there is a pressing need for an adequate human formation for future priests, not only for the fruitful outcome of their pastoral ministry, but also in order that they can overcome various difficulties and crises in their lives. A formation of this kind must be integral, comprising four dimensions: human, spiritual, intellectual and pastoral. The human dimension must be the foundation upon which the entire process of formation is built. By means of human formation, the formators must instil human virtues in the seminarians, educating them about the celibate life, forming them for obedience and the responsible use of freedom, moulding their moral conscience, their emotional maturity, the capacity to have mature contact with men and women and preparing them for the responsible use of social communications. A solid and complete human formation allows for the formation of missionary disciples „in love” with the Master, Pastors who „have the odour of the flock” and who want to live among them to serve them and to bring to them the mercy of God.

Słowa kluczowe: Jezus Dobry Pasterz, wyzwania współczesnego świata, posługa kapłańska, hedonizm, sekularyzacja, relatywizm moralny, seminarium, seminarzysta, człowieczeństwo, świętość, duchowość, kapłan, kapłaństwo, formatorzy, łaska Boża, formacja kapłańska integralna, formacja ludzka, cnoty ludzkie, celibat kapłański, posłuszeństwo, odpowiedzialna wolność, sumienie moralne, dojrzałość uczuciowa, środki społecznego przekazu.

Keywords: Jesus the Good Shepherd, challenges of the modern world, priestly ministry, hedonism, secularisation, moral relativism, seminary, seminarian, humanity, holiness, spirituality, priest, priesthood, formators, grace of God, integral priestly formation, human formation, human virtues, priestly celibacy, obedience, responsible freedom, moral conscience, emotional maturity, means of social communication.

Bibliografia

I. Źródła

- Benedictus XVI, *Recurrente XLIV Internationali Die Communicationum Socialium*, AAS 102 (2010) 2, 114-117, Benedykt XVI, *Orędzie na XLIV Dzień Środków Społecznego Przekazu*, w: <https://famvin.org/pl/2010/05/15/xliv-swiatowy-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-oredzie-benedykta-xvi/>, [15.06.2018].
- Benedykt XVI, *Homilia podczas Mszy Świętej na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan*, 20.01.2010, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 3-4 (2010), 19-20.
- Benedykt XVI, *Homilia podczas Mszy Świętej w Uroczystość Objawienia Pańskiego*, 6.01.2010, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 2 (2010), 18-19.
- Benedykt XVI, *Homilia podczas Mszy Świętej w Uroczystość Św. Apostołów Piotra i Pawła*, 29.06.2009, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 10 (2009), 21-24.
- Benedykt XVI, *Homilia podczas Mszy Świętej w Uroczystość Zesłania Ducha Świętego*, 31.05.2009, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 10 (2009), 9-11.
- Benedykt XVI, *Homilia podczas Pasterki w Bazylice św. Piotra*, 24.12.2009, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 12 (2009), 33-35.
- Benedykt XVI, *List na rozpoczęcie Roku Kapłańskiego z okazji 150. rocznicy «dies natalis» Świętego Proboszcza z Ars*, 16.06.2009, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 7-8 (2009), 3-8.
- Benedykt XVI, *Przemówienie do korpusu dyplomatycznego*, 11.01.2010, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 2 (2010), 41-44.
- Benedykt XVI, *Przemówienie do uczestników Kursu dla spowiedników zorganizowanego przez Penitencjarię Apostolską*, 11.03.2010, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 5 (2010), 33-34.
- Benedykt XVI, *Przemówienie do uczestników Sympozjum Teologicznego zorganizowanego przez Kongregację ds. Duchowieństwa*, 12.03.2010, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 5 (2010), 35-36.

- Benedykt XVI, *Przemówienie podczas Audiencji Generalnej*, 24.06.2009, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 9 (2009), 47-50.
- Concilium Vaticanum II, *Decretum de institutione sacerdotali „Optatam totius”*, AAS 58 (1966), 713-727, Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej „Optatam totius”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, 288-301.
- Concilium Vaticanum II, *Decretum de presbyterorum ministerio et vita „Presbyterorum ordinis”*, AAS 58 (1966), 991-1024, Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów „Presbyterorum ordinis”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, 478-508.
- Franciscus, *Ad XLVIII Diem Mundialem Communicationum Socialium*, AAS 106 (2014), 113-116, Franciszek, *Orędzie na XLVIII Dzień Środków Społecznego Przekazu*, w: http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/messages/communications/documents/papa-francesco_20140124_messaggiocomunicazioni-sociali.html, [15.06.2018].
- Franciszek, *Dialogo con gli studenti dei Pontifici Collegi e Convitti di Roma nell'Aula Paolo VI*, 13.05.2014, „L'Osservatore Romano” (14.05.2014).
- Franciszek, *Przemówienie do biskupów polskich przybyłych do Watykanu z wizytą «ad limina Apostolorum»*, 7.02.2014, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 2 (2014), 29.
- Franciszek, *Przemówienie do Kurii podczas składania życzeń z okazji Świąt Bożego Narodzenia*, 21.12.2015, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 1 (2016), 32-32.
- Franciszek, *Przemówienie do uczestników Sympozjum z okazji 50 rocznicy promulgacji dekretów Soboru Watykańskiego II „Presbyterorum ordinis” i „Optatam totius”*, 20.11.2015, „L'Osservatore Romano” (20.11.2015), 6.
- Franciszek, *Przemówienie podczas spotkania w Auli Pawła VI z seminarzystami, nowicjuszami, nowicjuzkami i młodzieżą będącą na drodze powołania*, 6.07.2013, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 8-9 (2013), 44.
- Franciszek, *Przemówienie podczas Zgromadzenia Plenarnego Kongregacji ds. Duchowieństwa*, 3.10.2014, „L'Osservatore Romano” (4.10.2014), 8.
- Gregorius Nazianzenus, *Oratio II*, PG 35, 2-187.
- Ioannes Paulus II, *Adhortatio apostolica post-synodalis de Sacerdotum formatione in aetatis nostrae rerum condicione „Pastores dabo vobis”*, AAS 84 (1992), 657-804, Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska posynodalna o formacji kapłanów we współczesnym świecie „Pastores dabo vobis”*, w: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, Kraków 1996, 409-538.
- Ioannes Paulus II, *Litterae encyclicae „Redemptor hominis”*, AAS 71 (1979), 257-324, Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2005, 7-76.
- Jan Paweł II, *List do kapłanów na Wielki Czwartek 1979 roku*, 8.04.1979, Libreria Editrice Vaticana 1979.
- Jan Paweł II, *List do kobiet*, 29.06.1995, „Insegnamenti” 18 (1995) 1, 1878-1880.
- Kodeks Prawa Kanonicznego*, Poznań 1984.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, 8.12.2016, „L'Osservatore Romano”, Supplemento (8.12.2016).

- Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium o posłudze i życiu prezbiterów*, 11.02.2013, Libreria Editrice Vaticana 2013.
- Kongregacja Edukacji Katolickiej, *Wskazówki dotyczące wychowania do celibatu kapłańskiego*, 11.04.1974, w: „Enchiridion Vaticanum” 5 (1974-1975), 188-256.
- Paulus VI, *Litterae encyclicae de sacerdotali caelibatu „Sacerdotalis caelibatus”*, AAS 59 (1967), 657-697, Paweł VI, *Encyklika o celibacie „Sacerdotalis caelibatus”*, w: Paweł VI, *Kapłaństwo dzisiaj*, Poznań-Warszawa 1978, 207-242.

II. Opracowania

- Allport G. W., *Psicologia della personalità*, Roma 1977.
- Au W., *Understanding novitiate formation*, „Review for Religions” 47 (1988), 671-686.
- Basile J., *De nouveaux sculpteurs d’hommes. Un enseignement pour débloquer notre société*, Bruxelles 1977.
- Boryna K., *Ciągłość formacji kapłańskiej. Studium według Dokumentów Nauczycielskiego Urzędu Kościoła od Soboru Watykańskiego II do VIII Zwyczajnego Synodu Biskupów*, Lublin 1992.
- Broccardo P., *Integrazione del celibato nella personalità del sacerdote*, w: *Il decreto sulla formazione sacerdotale*, Torino 1967, 352-359.
- Broccardo P., *Formazione alla maturità umana e alla disciplina*, w: *Il decreto sulla formazione sacerdotale*, Torino 1967, 360-376.
- Caprioli M., *Il sacerdozio. Teologia e spiritualità*, Roma 1992.
- Dyrek K., *Podstawy antropologicznej formacji ludzkiej*, w: *Duchowość Europy*, red. S. Urbański – M. Szymula, Warszawa 2001, 228-239.
- Esquereda Bifet J., *Lineas fundamentales de la formación espiritual de los futuros sacerdotes según el Concilio Vaticano II*, „Seminarium” 17 (1977) 4, 1035-1051.
- Favale A., *Vocazione comune e vocazioni specifiche. Aspetti biblici, teologici e psico-pedagogico-pastorali*, Roma 1981.
- Ferreira Pena J., *Fondamenti dottrinali del celibato ecclesiastico*, „Periodica” 83 (1994), 225-246.
- Gahunghu M. – Gambino V., *Formare i presbiteri. Principi e linee di metodologia pedagogica*, Roma 2003.
- Gambino V., *Dimensioni della formazione presbiterale*, Torino 1993.
- Garofalo S., *Introduzione alla lettura dell’Enciclica „Sacerdotali caelibatus”*, „Seminarium” 19 (1967) 4, 764-773.
- Garrido J., *Proceso humano y gracia de Dios*, Santander 1996.
- Goffi T., *L’integrazione affettiva del sacerdote*, Brescia 1966.
- Goya B., *La fe, fuente de madurez humana*, „Revista de Espiritualidad” 54 (1995), 498-523.
- Goya B., *Psicologia e vita consecrata*, Milano 1996.
- Greshake G., *Być kapłanem. Teologia i duchowość urzędu kapłańskiego*, tłum. K. Wójtowicz, Wrocław 1983.
- Hołda K., *Rady ewangeliczne w wewnętrznym życiu kapłana*, AK 87 (1976), 35-49.
- Jubany N., *La adecuada observancia de la disciplina en los seminarios*, „Seminarium” 7 (1967) 2, 370-387.

- Kaczmarek L., *Współczesna charakterologia a powołania kapłańskie*, AK 59 (1967) 70, 60-72.
- Kiciński J., *Celibat kapłański darem i zadaniem dla powołanych. Codzienność życia kapłańskiego*, w: *Kapłan – świadkiem miłości Boga do człowieka*, red. J. Kiciński, Wrocław 2010, 112-128.
- Larrañaga T., *Ruolo della psicologia nei problemi affettivi della religiosa*, „Vita Consacrata” 7 (1971) 8-9, 554-576.
- Manenti A., *I fondamenti antropologici della vocazione*, „Seminarium” 36 (1996) 1, 21-34.
- Martil G., *La pedagogía y la psicología en la formación de los seminaristas*, „Seminarium” 7 (1967) 2, 356-376.
- O’Doherty E.F., *Vocation and formation*, Dublin 1971.
- Oggioni G., *Il celibato sacerdotale: aspetti escatologici*, „Seminarium” 19 (1967) 4, 807-824.
- Pitaud B., *La formation des futurs prêtres, un ministère spécifique au coeur de la vie de l’Eglise*, „Seminarium” 2 (1994), 351-367.
- Plątek J.S., *Dziewictwo, celibat, konsekracja*, Częstochowa 1994.
- Rico García J. – López Laudeña, *El proceso educativo de la formación sacerdotal*, „Seminarios” 38 (1982), 375-400.
- Ronco A., *Introduzione alla psicologia*, Roma 1987.
- Rulla L.M., *Depth psychology and vocation*, Rome 1971.
- Rulla L.M., *Antropologia della vocazione cristiana I*, Casale Monferrato 1985.
- Rulla L.M., *Grazia e realizzazione di sé*, Roma 1997.
- Rulla L.M. – Imoda F. – Ridick J., *Entering and leaving vocation: intrapsychic dynamics*, Rome 1976.
- Rulla L.M. – Imoda F. – Ridick J., *Antropologia della vocazione cristiana II*, Casale Monferrato 1986.
- Scarvaglieri G., *Aspetti psico-sociali della formazione religiosa*, „Vita Consacrata” 12 (1976) 12, 568-592.
- Scheffczyk L., *Der Zölibat. Formkraft priestlicher Existenz und priestlicher Dienst*, „Seminarium” 33 (1993) 1, 48-59.
- Selejdak R., *„Nowa ewangelizacja” wezwaniem do promocji solidnej formacji kapłańskiej*, CzST 25 (1997), 183-193.
- Selejdak R., *Stawać się kapłanem trzeciego tysiąclecia*, Częstochowa 2001.
- Selejdak R., *Aktualne aspekty formacji przyszłych kapłanów*, „Teologia i Człowiek” 17 (2011), 111-136.
- Selejdak R., *Stawać się i być kapłanem Chrystusa*, Częstochowa 2013.
- Słomka W., *Formacja kapłańska w Wyższych Seminariach Duchownych w obradach VIII Zwyczajnego Synodu Biskupów*, AK 83 (1991) 116, 24-33.
- Smentek I., *Wymagania wobec kapłanów w niełatwym kontekście współczesności na podstawie wypowiedzi Benedykta XVI związanych z Rokiem Kapłańskim*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 1 (2010), 143-156.
- Spiazzi R., *I consigli evangelici nella vita sacerdotale*, „Seminarium” 18 (1966) 4, 1004-1019.
- Wątroba J., *Permanentna formacja duchowa kapłanów w świetle soborowych i posoborowych dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła (1963-1994)*, Częstochowa 1999.

-
- Wejman H., *Komplementarność duchowości stanów życia w Kościele*, Poznań 2002.
- Wright J., *Priestly maturity*, „Seminarium” 10 (1970) 3, 810-830.
- Zavalloni R., *Indicazioni conciliari sulla formazione*, „Vita Religiosa” 5 (1969) 3, 208-221.